

діаметра стовбура в трьох групах статистично не підтверджено (див. рис. 2, Б; табл. 2). З віком середнє значення діаметра стовбура дерев у вуличних насадженнях зменшується відносно рослин у парках і скверах, а відмінність у групах парки-вуличні насадження та сквери-вуличні насадження є статистично достовірною.

Висновки. *Picea pungens* відіграє значну роль у насадженнях парків, скверів і вулиць промислових міст південного сходу України завдяки високій адаптивній здатності та декоративності. Репрезентативність її змінюється від 3 % – у вуличних та паркових насадженнях до 16 % – у скверах. У насадженнях паркових зон і вуличних насадженнях трапляються дерева віком від 10 до 50 років. Встановлено, що в умовах урбанізованого середовища у досліджуваного виду скорочується тривалість життєвого циклу та з досягненням 30-річного віку у дерев з'являються ознаки старіння і зниження життєздатності. Найменш життєздатними виявились дерева у скверах, їх довговічність в умовах регіону не перевищує 40 років; дерева у парках та вуличних насадженнях втрачають декоративність у віці 45-50 років. Цей факт можна вважати обґрунтуванням для доцільності заміни старих дерев *Picea pungens* на молоді саджанці в разі досягнення віку 40 років (у скверах) та 50 років (у парках і вуличних насадженнях).

Література

1. Крайнев Д.К. Краткий исторический очерк Велико-Анадольского леса / Д.К. Крайнев // Велико-Анадольский лес : сб. науч. тр. – Харьков : Изд-во Харьков. ун-та, 1955. – С. 11-22.
2. Левон Ф.М. Концептуальні аспекти формування міських зелених насаджень у сучасних умовах / Ф.М. Левон, С.І. Кузнецов // Интродукція рослин : зб. наук. праць. – К., 2006. – № 4. – С. 53-56.
3. Поляков А.К. Интродукция древесных растений в условиях техногенной среды / А.К. Поляков; под общ. ред. чл.-корр. НАН Украины А.З. Глухова. – Донецк : Изд-во "Ноллидж", 2009. – 268 с.
4. Поляков А.К. Хвойные на юго-востоке Украины / А.К. Поляков, Е.П. Сулова. – Донецк : Изд-во "Норд-Пресс", 2004. – 195 с.
5. Савельева Л.С. Устойчивость деревьев и кустарников в защитных лесных насаждениях / Л.С. Савельева. – М. : Изд-во "Лесн. пром-сть", 1975. – 168 с.

Надійшла до редакції 24.03.2016 р.

Сулова О.П. *Picea pungens* Engelm. в урбанодендрофлорі промислових міст південно-сходу України

Приведены результаты обследования *Picea pungens* Engelm. в насаждениях промышленных городов юго-востока Украины. Определены репрезентативность вида в городских насаждениях различных типов (парках, скверах, на улицах), возраст растений, их жизнеспособность. Представленность вида в насаждениях колеблется от 3 % (парки, уличные насаждения) до 16 % (скверы). В парковых зонах и уличных насаждениях встречаются деревья в возрасте от 10 до 50 лет, в скверах – до 40 лет. Установлено, что у *Picea pungens* при достижении 30-летнего возраста появляются признаки старения и снижения жизнеспособности. Сделан вывод, что в насаждениях промышленных городов старые деревья *Picea pungens* требуют замены на молодые саженцы в возрасте 40 лет (скверы) и 50 лет (парки, уличные насаждения).

Ключевые слова: урбанодендрофлора, жизнеспособность, возрастная категория, тип декоративных насаждений.

Suslova Ye.P. *Picea pungens* Engelm in Urban Dendroflora of Industrial Towns in South-eastern Ukraine

Some achievements of the research with *Picea pungens* Engelm in planting of industrial towns at south-eastern Ukraine are presented. The species representativeness is determined for urban plantings of various kinds including parks, public gardens and streets, as well as the age of plants and their vital capacity. The species representation in plantations ranges from 3 per cent in parks and street plantations to 16 per cent in public gardens. In park zones and street plantations the age of trees is between 10 and 50 years old while in public gardens up to 40 years old. It is specified that with *Picea pungens* in the age of 30 years old there appear the signs of aging and reduction of vital capacity. The conclusion is made that in the plantings of industrial towns the old *Picea pungens* trees require substitution for young plants as soon as they reach the age of 40 years old (for public gardens) and 50 years old (for parks and street plantations).

Keywords: urban dendroflora, kind of plantings, vital capacity, age category.

УДК 630*17(075.8)

ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЛІСОІНВЕНТАРИЗАЦІЇ І ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА ЛІСИ У ЗАХІДНОМУ І ЦЕНТРАЛЬНОМУ ПОЛІССІ УКРАЇНИ

П.Г. Хомюк¹, А.М. Редькович², В.О. Максимов³

Проаналізовано історію становлення лісоінвентаризаційних та лісовпорядних робіт на території Західного і Центрального Полісся. Наведено нормативні акти, які відображають поступове вдосконалення підходів до інвентаризації лісів.

Наведено історичні дані про організацію лісовпорядкування у лісах, вдосконалення вимог до розрахунку обсягів користування деревиною, встановлення віку головного користування, подано перелік лісовпорядних інструкцій.

Охарактеризовано підходи до формування прав власності на ліси. Наведено нормативні акти, які регламентують право власності на землю і ліс. Описано особливості оформлення лісів комунальної власності, їх сучасний стан.

Ключові слова: право власності на ліс, комунальна власність, лісоінвентаризація, лісовпорядкування, нормативний акт, лісовпорядна інструкція.

Незважаючи на існування на території Західного і Центрального Полісся України різних державних утворень, ліси завжди були об'єктом власності, в яких здійснювали лісоінвентаризаційні і господарські заходи. Територія Поліського регіону завжди характеризувалася високими показниками лісистості (40-55 %) й тому мала підвищену увагу з боку власників й покупців лісу.

З історичних літописів і найперших руських законів можна довідатися, що з давніх часів найціннішими вважали ті ліси, які були важливими мисливськими угіддями князів, використовували для заготівлі меду і воску на території монастирів, захисту від кочівників та ін. [14] Проте вже на той час виникали окремі елементи лісового законодавства, спрямовані на облік і впорядкування використання лісових ресурсів. Так, у XVI ст. у лісах з'явилися межові знаки, які розділяли їх на мисливські і бортницькі угіддя, при цьому чітких нормативів щодо розмежування лісів між власниками не було.

¹ доц. П.Г. Хомюк, канд. с.-г. наук – НЛТУ України, м. Львів;

² нач. лісокомплексу А.М. Редькович – ДП "Цуманське лісове господарство", смт. Цумань;

³ здобувач В.О. Максимов – НЛТУ України, голова кооперативу СВСК "Селянський ліс", м. Костопіль

Перші права власності на ліс були пов'язані з їх функціональним використанням та призначенням: *вотчинні* – ліси родових помість приватних осіб; *помісні* – ліси в помістях, які роздавали приватним особам за службу; *загальні* – ліси, в яких право власності чи право користування було розділено між кількома власниками; *поверстові* – ліси, які належали казні (державі). При цьому окремо виділяли *заказні* ліси, в яких охоронялися зубри, тури, олені. Вперше для всіх лісів, незалежно від права власності, встановлювали заказні відстані, а в їх межах – заказні і незаказні деревні породи.

У першій половині XVII ст. почали описувати *засічні* ліси, у яких будували засіки – фортифікаційні споруди з повалених дерев. Їх позначали межами, на поворотах яких ставили межові знаки. Оскільки засіки – це окремі ланки укріплення оборонної лінії від набігів татар, описи лісів містили і вказівки про придатність їх для засік. Для цього потрібно було знати породний склад дерев і їх наближений вік [2].

До початку XVIII ст. на території Західного і Центрального Полісся України лісового господарства, як системи заходів, які регламентують користування лісовими ресурсами, не існувало. Також не було потреби суцільного обстеження лісів, оскільки їх було достатньо, а державні і власні потреби в деревині задовольнялись практично безперешкодно. Оскільки Полісся було традиційно пов'язане з болотистою місцевістю й, відповідно, відсутністю доріг, то будівельні товари, продукти харчування, а також заготовлені круглі лісоматеріали транспортували повноводними і судноплавними на той час річками: Стир, Горинь, Случ, Стохід, Турія, Уж, Іква, Тетерів, Уборть, Словечна [15].

Однак, з виникненням різних промислових виробництв (вироблення поташу, скипидару, дьогтю, деревного вугілля, скла, селітри, солі та ін.), у лісових масивах створювали буди (виробництво поташу), гуті (скляні заводи), бурти (виробництво селітри), які потребували значної кількості деревини, що й спонукало до перших обстежень великих за площею лісових масивів. Перші лісоінвентаризаційні роботи на території Західного і Центрального Полісся України датуються серединою XIX – початком XX ст. [1]. При цьому розвиток лісової справи стримувала відсутність точних відомостей про площі лісів, запаси деревини, розподіл масивів за породами та віком.

На початку XIX ст. у Поліському регіоні основну частину населення становили селяни. Так, за даними "*Статистического временника Российской Империи*" у Волинській губернії 88 % населених пунктів становили села і хутори, в яких проживало 74 % всього населення [15]. З огляду на це, під час обліку категорії земель обмежувалися лише розподілом на ріллю, сінокоси, пасовища, а також ліси, у яких велось, переважно, вогневе сільське господарство.

Одними з перших облікових даних про ліси на території Західного і Центрального Полісся можна вважати інформацію, отриману в 1736-1742 рр., коли за дорученням Адміралтейської колегії було описано ліси по берегах Десни і Дніпра для потреб кораблебудування. Виявилось, що на безмежних просторах Московського Царства було не так вже й багато деревостанів, придатних для кораблебудування і доступних для вивезення чи сплаву. Саме в цей час з'являються укази Петра I, спрямовані на пошук, охорону, раціональне використання і відновлення корабельних лісів [2].

Перші лісоінвентаризаційні роботи з виявлення корабельних лісів проведено в 1854 р., коли був протаксований із влаштуванням просік і встановленням стовпів із спеціальними клеймами Житомирський гай [14]. У 1860 р. на території сучасної Житомирщини вперше виконано облік лісів Корабельної лісової ділячі, в якій довгий час рубки проводили без будь-якого плану. Древа, які використовували для кораблебудування, поділяли на два розряди: до першого відносили дуб, модрина і сосну, до другого – бук, вільху, осіку, ясена, клена, ялину, липу і березу [14]. Також було визначено й вимоги до площ таких лісів – не менше 600 га, а пізніше – не менше 300 га (кількість надійних корабельних дерев мала бути не менше 50 шт. на десятині). За тодішніми вимогами лісоінвентаризації дубові корабельні гаї залежно від віку і складу розділяли на три розряди:

- I) насаджень із значною кількістю пристигаючих і благонадійних дерев (від 30 до 38 см у відземку і 4-6 м довжини до перших сучків) не менше 50 дерев на десятині;
- II) гаї з невеликою кількістю або зовсім без пристигаючих корабельних дерев, але в яких було багато благонадійних дерев таких розмірів і такої середньої чисельності на десятині, як і для I розряду.
- III) насаджень, в яких зростали переважно молоді дерева (30-50-річні чи від 13 до 20 см у відземку і 2-3 м довжини до перших сучків).

Проте опис насаджень, придатних для кораблебудування, виконували за обмеженими інвентаризаційними одиницями, чого було недостатньо для характеристики їх загального стану. Більше того, в основу планування ведення лісового господарства на заміну постійного лісокористування щораз більше покладался фінансовий підхід до лісів як до засобу примноження прибутків державних і приватних лісів. Для цього як у казенних, так і в міських та заводських дачах, корабельні ліси відмежовували не лише за родовою ознакою, але й за зручністю транспортування їх до портів.

У 1894 р. проведено повторну інвентаризацію Корабельного лісу з більш детальним описом насаджень, який все ще залишався доволі загальним [14]. На основі інвентаризаційних даних план господарства було складено без урахування господарських і державних інтересів і мав єдину мету – підвищення доходності масиву на основі суцільних рубок. Щоб хоч якось впорядкувати господарство, чергові лісоінвентаризаційні і лісовпорядні роботи з високим ступенем деталістості було проведено у 1904-1907 рр. не лісовпорядною партією, а силами місцевого населення. При цьому вкриті лісовою рослинністю землі було розділено на чотири господарства: дубове з обортом рубки 240 років, соснове – 120 років, твердолистяне (граб, клен, берест, ясен) – 80 років, м'яколистяне – 60 років. Було прийнято таку тривалість класів віку: для дуба – 40 років, сосни, твердолистяних і м'яколистяних – 20 років [13].

Поряд зі становленням наукових підходів до обліку й використання лісових ресурсів тривало хижачке винищення лісів – тільки за 1905-1906 рр. у дубовому господарстві було вирубано більш ніж 10-річну лісосіку. Також варто зазначити, що перші роботи з інвентаризації і проектування ведення лісового господарства виконували у т. зв. приписних лісах найпростішим способом – методом поділу за лісосіками [14].

Потрібно зазначити, що незважаючи на високий, як на той час, рівень обліку лісів і проектування господарських заходів, більшість нормативних актів так і залишалися на папері, не втілюючись в життя. Це пояснювалось однією причиною – зацікавленістю приватних лісовласників в отриманні максимальних прибутків без урахування інтересів лісового господарства. Відомо [4], що принципи інвентаризації та організації лісового господарства було перенесено в готовому вигляді із Західної Європи – особливо з Німеччини. Однак виявлена з часом непридатність окремих європейських прийомів на території тодішніх державних утворень спонукала господарників розробляти такі прийоми, які відповідали б місцевим умовам.

У 1922 р. у регіоні було призначено чергові інвентаризаційні роботи, матеріали яких виявились недостатньо достовірними. У 1930-1933 рр. після лісо-економічного обстеження був значно знижений вік головної рубки: для дуба – 160 років, сосни – 100, вільхи – 60 та осики – 40 років. Рубки проводили виділами, в окремих випадках – кварталами без дотримання ширини лісосіки, термінів і способів примикання. У 1936 р. Корабельний лісовий масив було віднесено до водоохоронної зони, а в 1938 р. у ньому проведено лісовпорядкування на основі детальних лісоінвентаризаційних матеріалів [14] та здійснено поділ на три господарські частини: експлуатаційна, зелена зона і захисно-автодорожня. У всіх госпчастинах виділено постійні (дубове і соснове високостовбурні) і тимчасові (твердолистяне, осикове і березове) господарства.

Під час лісовпорядкування 1956-1957 рр. для всіх порід було прийнято 10-річні класи віку. Вік рубки встановлювали для кожного господарства.

Відомо, що питання лісоінвентаризації і лісовпорядкування регламентуються лісовпорядними інструкціями. Першу лісовпорядну інструкцію під назвою "*Инструкция для таксационных работ в лесных дачах, избираемых для ведения правильного лесного хозяйства*", яку розробив й уклав Ф.К. Арнольд, було опубліковано в 1845 р. Державним лісовим управлінням Росії [1]. У ній мета лісовпорядкування була дуже обмежена: "*лесоустройство имеет целью определить точное количество лесных материалов, которые без оскудения даже ежегодно в определенных участках может быть вырублено, прекратить неправильную рубку, облегчить охранение и контроль и сообразить удобоисполнимые и успешнейшие меры к возобновлению вырубляемых пространств*".

План лісового господарства складали за юридичними, а пізніше за вільно-утвореними лісовпорядними чи господарськими дачами. У 1854 і 1859 рр. було опубліковано "*Инструкцию для устройства и ревизии лесов*" і "*Правила для устройства государственных лесов*", в яких значну увагу приділяли точності обліку лісу – рекомендували проводити точний опис насаджень, виділяти виділи за породою, віком, повнотою, з детальним описом місцезростання [1]. Надалі лісовпорядні інструкції неодноразово перевидавались у 1870, 1884, 1887, 1894, 1900 та 1908 рр.

Починаючи з 1900 р., для більшої зручності під час складання плану ведення господарства і практичної його реалізації було введено поняття "*господарство*", під яким розуміли сукупність окремих деревостанів, територіально розрізаних у межах господарської частини чи лісової дачі, які становлять господарське ціле і потребують особливих господарських заходів і розрахунків.

Остання інструкція дореволюційного періоду (1914 р.), в якій було узагальнено розвиток лісовпорядкування за 70 років, характеризувала завдання лісоінвентаризації і лісовпорядкування як: "*Устройство казённых лесов имеет целью составление для них планов правильного лесного хозяйства*". Під правильним лісовим господарством розуміли отримання з лісу постійної найвищої дохідності і найвищого постійного користування всіма нелісовими площами.

З метою обґрунтування найвищого прибутку і пошуку шляхів його отримання, лісовпорядники того часу наводили розгалужені обстеження ринків збуту, коливань ринкової ціни на деревину, вирахування такс на деревину на корені. Однак ці економічні дослідження стосувались лише вузького кола питань, які були доречними тільки в межах окремих лісових дач. Після 1917 р. виникла потреба впорядкувати колишні приватні ліси, розміщені, переважно, у важливих промислових районах. В урядовому акті від 5.04.1918 р. про націоналізацію лісів царської Росії наголошувалось: "*... все леса нужно привести в известность и организовать в них хозяйство*".

У 1918 р. почалось обстеження колишніх приватних лісів. Документації з інвентаризації цих лісів у більшості випадків не було: їх або не складали, або було знищено. Тому, на основі виданих у 1918 р. "*Правил учёта и описания бывших частновладельческих лесов*", лісовпорядники виконали велику роботу з обліку лісів [13]. У 1923 р. було прийнято Лісовий кодекс, який встановлював виділення лісів загальнодержавного, місцевого й особливого значення, а вже в 1924 р. було складено інструкцію з виявлення лісів місцевого значення, закріплених за сільськими чи міськими громадами. У післяреволюційний період для впорядкування лісів загальнодержавного значення застосовували інструкцію 1914 р. Однак, як сама інструкція, так і доповнення до неї, не відображали вимог, які ставило народне господарство.

У зв'язку з тим, що лісове господарство мало б спрямовувати свою діяльність на створення умов для швидкого розвитку лісозаготівельної промисловості, перед лісовпорядниками постали нові завдання. Так, "*Инструкция для устройства, ревизии устройства и лесоэкономического обследования общегосударственных лесов РСФСР*", яку видано в 1926 р., виходила із задоволення потреб народного господарства в деревині, повного і раціонального використання всіх видів користування лісом, покращення складу і росту лісів у зв'язку з покращенням продуктивності ґрунтів. Вона передбачала введення методів класів віку з чергуванням лісосік на площах і ділянках. Завдання лісовпорядкування було сформульовано таким чином: "*Лесоустройство имеет целью составление планов правильного лесного хозяйства по лесничествах и их частях с таким расчётом, чтобы они допускали их объединение по районам, а в окончательном результате давали бы возможность установления единого общего плана лесного хозяйства РСФСР*" [13].

Вперше в лісовпорядній практиці було представлено розділ про особливості влаштування захисних лісів. Перша лісовпорядна інструкція колишнього СРСР містила основні положення дореволюційних інструкцій. Було збережено розуміння плану як прогнозу і передбачення, а галузевий план представляв собою сумарний план за окремими лісовими дачами. На початку 30 років було

створено "Временные правила для устройства, ревизии и лесохозяйственной реконструкции общегосударственных лесов РСФСР и для составления плана их эксплуатации", які використовувалися на території поліського регіону [13].

Лісовпорядні роботи зі складання планів господарства відповідно до вказаних правил мали проводити на території лісоекономічного району і в будь-якому випадку не менше, ніж на площі одного лісгоспу. Правила були реальним кроком вперед у теорії і практиці лісовпорядкування. Причиною відмови від подальшого користування ними слугувало розширення завдань, поставлених перед лісовпорядкуванням (складання планів лісоексплуатації об'єктів, проектування лісозаготівельних підприємств і заводське будівництво). Вихід було знайдено в організації комплексних експедицій, які включали до свого складу спеціалістів інженерного профілю, а лісовпорядкуванню відводилась лише роль інвентаризації лісового фонду.

У 1936 р. було організовано Головне управління лісоохорони з переведенням водоохоронних лісів європейської частини ССРСР під його керівництво. Це зумовило потребу проведення лісовпорядкування у цій зоні в найкоротші терміни і на більш якійсній основі. У зв'язку з цим в 1937 р. було видано "Інструкція для устройства лесов водоохранной зоны", в якій цілі лісовпорядкування було визначено у вигляді організації лісового господарства [13].

Згідно з цією інструкцією поняття про оберт рубки було замінено на вік рубки, який ґрунтувався на кількісній і технічній стиглостях. У лісах першої групи, де використання деревини не було основним, рекомендували вік рубки підвищувати до віку природної стиглості. З утворенням Головлісоохорони в 1936 р. лісництва, як господарчі ланки, випадали з плану господарства, через що вони залишилися без лісоінвентаризаційних матеріалів.

У 1938 р. інструкцію видано в новому варіанті під назвою "Інструкція для полевых лесоустроительных работ по лесам водоохранной зоны". Вона уточнювала цілі лісового господарства у водоохоронній зоні, визначала, що план лісового господарства має складатися з генерального і перспективного планів на п'ятирічку. У роки Великої Вітчизняної Війни для регіону Полісся лісоінвентаризаційні і лісовпорядні матеріали практично повністю було втрачено.

У 1946 р. під керівництвом А.В. Тюріна видано нову інструкцію для влаштування і ревізії водоохоронних лісів [13]. Безумовно, вона була важливим етапом у справі розвитку лісовпорядкування і передбачала, окрім посилення водоохоронних і захисних властивостей лісу, ще й захист сільськогосподарських земель від розмиву. Напрями лісового господарства в інструкції подано залежно від груп лісів. У зв'язку з організацією в 1947 р. Міністерства лісового господарства СРСР і з передачею йому всіх лісів, за винятком колгоспних, інструкцію 1946 р. було введено в дію на всій території колишнього СРСР. У ній передбачали більш детальний підхід до лісоінвентаризаційних робіт, встановлення віку рубки, надавали великого значення проектуванню лісокультурних, лісозахисних і протипожежних заходів.

Враховуючи незручності, які виникли після того, як одиницею управління стали вважати лісгосп, а не лісництво, інструкція декларує потребу забезпечення документами лісовпорядкування та лісоінвентаризації всі лісництва. У

1952 р. видано нову інструкцію, розроблену Міністерством лісового господарства СРСР, оскільки інструкція Головлісоохорони передбачала виконання робіт за трьома розрядами, що аж ніяк не могло вирішувати нових завдань державних діячів того часу.

"Інструкція по устройству и обследованию лесов государственного значения СССР" [13], складена за результатами роботи комісії у складі Б.І. Громова, Б.А. Козловського, П.П. Мариновича, А.Я. Родіонова і В.І. Соловйова, вигідно відрізнялась від попередніх. За цією інструкцією лісовпорядкування має виходити із завдань найбільш раціонального використання і розширеного відтворення деревних запасів і всієї продукції лісового фонду, організації охорони і захисту насаджень, регламентуючи проведення лісовпорядкових робіт з диференціацією за породами, способами і ступенем детальності залежно від економічних, природно-історичних умов, стану насаджень, розподілу їх за класами бонітету і значення лісу в народному господарстві.

Інструкція передбачала диференційований підхід до утворення господарських частин залежно від груп і категорій лісів, особливостей лісів промислового значення, потребу задоволення місцевих потреб у деревині. Особливе значення надавалось аерофотозніманню і аеротаксації лісів. Інструкція рекомендувала встановлювати вік рубки на основі стиглостей лісу: технічної, кількісної, відновлювальної і природної.

У зв'язку з реорганізацією управління лісового господарства, виникла потреба в новій інструкції із влаштування державного лісового фонду СРСР. Їх було видано в 1964 р. і передбачала вона подальше вдосконалення методів, технічних прийомів інвентаризації лісів і проектних розробок лісовпорядкування з урахуванням вимог того часу і визначала місце лісовпорядкування, його роль в єдиному процесі організації і розвитку лісового господарства і лісової промисловості.

Завдання лісовпорядкування було сформовано таким чином: а) приведення лісів до відома з наступним складанням проектів організації і розвитку лісового господарства; б) складання разом з іншими проектними організаціями генеральних планів-схем комплексного розвитку лісового господарства і лісової промисловості республік, країв і областей; в) інвентаризація лісів для вирішення окремих спеціальних завдань. Подальші інструкції уточнювали лише окремі моменти, залишаючи незмінними основні положення проведення лісоінвентаризаційних і лісовпорядкувальних робіт.

Окремим питанням під час організації лісоінвентаризаційних і лісовпорядкових робіт на території Західного і Центрального Полісся було право власності на ліси, яке регулювалося Земельним, Цивільним, Господарським і Лісовим кодексами [3, 9, 10, 16]. До 1917 р. домінували дві форми власності на землю і ліси – приватна і державна, а вже Земельним кодексом Української РСР до 2001 р. визнавалися державна, колективна і приватна власності на землю. Після 2001 р. замість колективної введено комунальну форму власності на землі, а Лісовим кодексом 2006 р. – комунальна форма власності лісів.

Загалом в історії становлення комунальної форми власності можна виділити такі три періоди: 1) зародження муніципальної (комунальної) власності –

кінець XVIII-початок XX ст.; 2) утворення комунальної власності як видозміни державної – 1991-1996 рр.; 3) розмежування комунальної і державної власності – з 1996 р. Згідно з Лісовим кодексом Української РСР (1979 р.) усі ліси перебували виключно у власності держави [8]. Окремо було введено категорію колгоспні ліси – "ліси, які знаходяться на землях, наданих колгоспам у безтермінове користування, і зареєстровані в установленому порядку в земельно-облікових документах". Ведення лісового господарства в колгоспних лісах здійснювали колгоспи відповідно до "Положення про колгоспні ліси".

До прийняття цього законодавчого акту комунальні підприємства згідно з окремими положеннями Земельного кодексу мали змогу отримувати у постійне користування землі, які відносили до державної форми власності. Процедура передавання таких земель з лісового фонду колишніх колективних сільськогосподарських господарств визначала місцева влада, що стало причиною появи деяких обласних і районних комунальних підприємств окремих територіальних громад, а також державних підприємств АПК. Згідно зі Земельним кодексом України 2001 р. у комунальній власності перебували усі землі в межах населених пунктів, окрім земель приватної та державної власності [8]. Станом на 01.01.2011 р. 12,4 % площі державних лісових земель перебувало у користуванні підприємств, які підпорядковані органам місцевого самоврядування.

Сьогодні в Україні функціонує значна кількість лісогосподарських підприємств комунальної форми власності. Основну частину їх лісового фонду становлять ліси, передані під час аграрної реформи після реорганізації колгоспів у селянські спілки на підставі Указу Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99 [18]. За розподілом лісового фонду, який існував у Лісовому кодексі УРСР (1979 р.), їх досі називають "колгоспні ліси". Абсолютна більшість земель, які перебувають у фактичному користуванні цих підприємств, належать до земель лісогосподарського призначення за межами міст і сіл, і тільки незначна їх частина входить до меж населених пунктів.

Існуючі на сьогодні правничі документи не дають змоги територіальним громадам повноцінно володіти лісами на правах комунальної власності, оскільки не досить чітко визначені повноваження сільських та селищних рад щодо управління та контролю ведення лісового господарства в них. Згідно із Земельним Кодексом такі повноваження може бути визначено в договорі, у якому обумовлюють умови володіння, користування та розпорядження земельними ділянками. Запровадження у державі адміністративно-територіальної реформи, зміст п. 9 Лісового кодексу [9] про те, що "право комунальної власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування" питання форми власності на ліси будуть набувати щораз актуальнішого значення, що може призвести до істотного збільшення площ земель комунальної форми власності. Проте, згідно із Законом "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" ліси не вважаються нерухомим майном, а, отже, й не можуть бути об'єктом реєстрації речових прав, а на лісові землі оформляються лише права користування лісами.

Згідно з чинним законодавством, суб'єктами комунальної власності можуть бути: а) територіальні громади первинного рівня (жителі сіл, добровільних об'єднань у сільську громаду, селищ, міст); б) територіальні громади вторинного рівня (жителі районів, областей); в) органи місцевого самоврядування, які забезпечують права власності від імені територіальної громади. При цьому об'єктом права власності поряд з майном, грошовими надходженнями та ін. можуть виступати природні ресурси, зокрема й лісові.

Право комунальної власності на ліси набувається у разі розмежування в установленому законом порядку земель державної і комунальної власності, а також шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну та з інших підстав, не заборонених законодавством. Тому, для належного оформлення права комунальної власності потрібно розробити відповідний проект відведення земель, а також оформити акт, за яким встановлюються межі населеного пункту (за офіційними даними, на сьогодні такі межі затверджено у 56 % населених пунктів України).

Отже, до остаточного розмежування земель державної і комунальної власності й оформлення на них право встановлювальних документів, віднесення лісів до комунальної форми власності є неможливим. Такі юридичні колізії і незначна частка комунальних лісів не сприяють вдосконаленню їх управління. Незважаючи на це, комунальні ліси мають важливе агролісомеліоративне значення, сприяють підвищенню родючості сільськогосподарських угідь, є ефективним природним засобом підвищення врожайності сільськогосподарських культур й збереження аграрних ландшафтів, в них здійснюється лісогосподарське виробництво згідно з Лісовим кодексом України на основі проекту організації та ведення лісового господарства.

Здебільшого лісовий фонд таких підприємств представлений, дрібноконтурними ділянками, які розташовані серед сільськогосподарських угідь, що позначається на особливостях лісогосподарського виробництва в них, зокрема:

- особливі лісівничі і типологічні умови для здійснення лісогосподарських заходів;
- ведення лісового господарства, спрямованого на першочергове задоволення потреб територіальних громад;
- значний антропогенний вплив на лісові масиви;
- особливі функції колишніх колгоспних лісів, які були розташовані близько до сіл і повинні були забезпечувати місцевий попит на дрібні лісові матеріали, а також виконувати роль буферної зони для лісів державного значення;
- представлення лісових масивів окремими лісовими гаями (дачами), які розміщені на значній відстані один від одного, що ускладнює виконання і контроль за здійсненням лісівничо-технічних заходів;
- значні обсяги самовільних рубок внаслідок розпорошеності контурів ділянок земель лісового фонду та їх близькості до населених пунктів.

Сьогодні найважливішою проблемою подальшого розвитку лісового господарства у комунальних лісах є забезпечення їх розширеного відновлення, оскільки наявність площ суцільних вирубок лісів та переважає у лісовому фонді молодняків і середньовікових деревостанів є факторами, які впливають на виконання лісами природоохоронних, рекреаційно-оздоровчих і захисних функцій. Для досягнення потенційних показників продуктивності деревостанів

лісового фонду комунальних підприємств переважаючих порід варто обмежити інтенсивність проведення окремих господарських заходів з метою забезпечення оптимальної відносної повноти у віці головного рубання. Також одним із завдань таких підприємств мав би бути пошук шляхів ефективного розвитку на основі реальної оцінки своєї конкурентної позиції на ринку та обґрунтування адекватних рішень згідно з існуючою ринковою кон'юктурою.

Література

1. Бейлин И.Г. Очерки по истории лесных обществ дореволюционной России / И.Г. Бейлин. – М. : Изд-во "Гослесбумиздат", 1962. – 159 с.
2. Головащенко В.П. Корабельный лес / В.П. Головащенко. – М. : Изд-во "Лесн. пром-сть", 1970. – 128 с.
3. Господарський Кодекс України // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
4. З історії лісового господарства України // Державне агентство лісових ресурсів України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article>
5. Загальна характеристика лісів України // Державне агентство лісових ресурсів України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article>
6. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності" // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5245-17>
7. Закон України "Про розмежування земель державної та комунальної форм власності" // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1457-15>
8. Закони про ліси України Радянського періоду : / ДКЛГ України, Науково-інформаційний центр лісоуправління. Науково-технічна інформація. – 2009. – Вип. 4. – 63 с.
9. Земельний Кодекс України // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
10. Лісовий Кодекс України // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
11. Про вдосконалення порядку управління лісовим господарством // Державне агентство лісових ресурсів України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1465-2009-%D1%80>
12. Про ліси сільськогосподарських підприємств. Наказ Міністерства аграрної політики України та Державного комітету лісового господарства України № 106/60 від 26.06.2000 р.
13. Развитие лесостроительства в СССР / Ред. колл. П.Н. Мороз, В.М. Павлов и др. Всесоюзное аэрофотолесостроительное объединение Леспроект, 1967. – 313 с.
14. Редько Г.И. К истории лесного хозяйства России : учебное пособие. / Г.И. Редько. – Л. : ЛТА, 1980. – 84 с.
15. Статистический временник Российской Империи. – СПб. : Изд. ЦСК Мин. внутренних дел. – Т. – 1866. – Типография К. Вульфа.
16. Статистична інформація / Держком. статистики України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.ukrstat.gov.ua>
17. Цивільний Кодекс України // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
18. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>

Надійшла до редакції 29.03.2016 р.

Хоміук П.Г., Редькович А.Н., Максимов В.О. Некоторые исторические аспекты лесоинвентаризации и прав собственности лесов в Западном и Центральном Полесье Украины

Проанализирована история становления лесоинвентаризационных и лесоустроительных работ на территории Западного и Центрального Полесья. Приведены норма-

тивные акты, которые отражают постепенное совершенствование подходов к инвентаризации лесов. Приведены исторические данные об организации лесоустройства в лесах, совершенствование требований к расчету объемов пользования древесиной, установления возраста главного пользования, перечислены лесоустроительные инструкции.

Охарактеризованы подходы к формированию прав собственности на леса. Приведены нормативные акты, регламентирующие право собственности на землю и лес. Описаны особенности оформления лесов коммунальной собственности, их современное состояние.

Ключевые слова: право собственности на лес, коммунальная собственность, лесоинвентаризация, лесоустройство, нормативный акт, лесоустроительные инструкции.

Khomiuk P.G., Redkovich A.N., Maksymov S.O. Some Historical Aspects of Forest Inventory and Forest Ownership in the Western and Central Ukrainian Polissia

Our study analyzes the history of establishment of forest inventory work in the Western and Central Polissia. We adduce legislation, which shows the gradual improvement of forest inventory approaches. Historical information concerning the organization of forest management in forests, improvement of methods of the forest products use calculation, definition of final felling age, and techniques of timber cruise are given. Different approaches to the forest ownership development are characterized. Regulations, which manage the rights of land and forest ownerships are stated and analyzed. Some features of communal ownership development and its current status are paid the most attention.

Keywords: forest ownership rights, communal ownership, forest inventory, forest inventory, regulation act, forest management techniques.

УДК 630*26:378.4(477.41)

СТАН ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОВИХ НАСАДЖЕНЬ БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

В.М. Хрик¹, С.М. Левандовська²

Висвітлено результати оцінювання стану полезахисних лісових смуг Навчально-дослідного лісового господарства Білоцерківського національного аграрного університету щодо виконання покладених на них лісомеліоративних функцій. Проаналізовано лісівничо-меліоративні показники смуг – склад, вік, конструкція, ширина та захисна висота. Виявлено лісові смуги, які характеризуються низькою лісівничо-меліоративною оцінкою і незадовільним санітарним станом. Наведено основні положення реконструктивних заходів, спрямованих на покращення загального стану полезахисних смуг у досліджуваному лісовому господарстві.

Ключові слова: агроландшафт, полезахисні лісові смуги, конструкція, лісомеліоративна функція, санітарний стан.

Вступ. Полезахисні лісові насадження виступають одним із важливих засобів створення стійкого екологічного каркасу, запобігають водній та вітровій ерозії ґрунту, сприяють покращенню мікрокліматичних умов агроландшафту, підвищенню врожайності сільськогосподарських культур на прилеглих орних угіддях. Іншим аспектом значущості полезахисних лісових смуг є те, що разом із заповідниками та іншими екологічно цінними природними об'єктами їх внесено до національної екологічної мережі України [11]. Позитивному впливу по-

¹ доц. В.М. Хрик, канд. с-г. наук – Білоцерківський національний аграрний університет;

² доц. С.М. Левандовська, канд. біол. наук – Білоцерківський національний аграрний університет